

Referansegruppen
for Norsk kulturråds
utredningsprosjekt om bokbransjen

”STRUKTURENDRINGER I BOKBRANSJEN”

Sluttrapport

Notat nr 53
Norsk kulturråd, 2003

Norsk kulturråd 2003

Norsk kulturråd - utredning
Arbeidsnotat nr 53
ISBN 82-7081-114-9
ISSN 0806-9700

Norsk kulturråd
Grev Wedels plass 1
0151 OSLO
Telefon 22 47 83 30
Telefaks 22 33 40 42
www.kulturrad.no
kultur@kulturrad.dep.no

Opplag: 500

Notatet er tilgjengelig i pdf-format på Norsk kulturråds hjemmeside
e-post: kultur@kulturrad.dep.no
www.kulturrad.no

Norsk kulturråds notatserie omfatter skrifter av kulturforsknings- og utredningsmessig interesse. Notatserien skiller seg fra rapportserien ved å være mindre forskningsmessig ambisiøse, samt at de har et mer begrenset siktemål.

Notatserien redigeres av Norsk kulturråds utredningsseksjon og utgis av Norsk kulturråd. De vurderinger og konklusjoner som kommer til uttrykk i notatene, står for den enkelte forfatters regning – og avspeiler ikke nødvendigvis Kulturrådets oppfatninger.

Forord

Dette notatet er sluttrapport for Norsk kulturråds utredningsprosjekt ”Struktur-
endringer i bokbransjen”. Notatet sammenfatter referansegruppens utredning. Det
bygger på til sammen ti delutredninger bestilt og gjennomført av eksterne forskere
og utredere i perioden 1999-2002. Dokumentet sikter både mot å synliggjøre
situasjonen i bokbransjen og mot å skissere mulige handlingsalternativer i den
offentlige litteraturpolitikken.

Referansegruppen som har slutført arbeidet har bestått av Ole Jacob Bull (leder),
Terje Fredriksen, Erik Fossåskaret, Siri Hatlen, Per Mangset og Cecilie Naper, og
overleverer med dette sluttrapporten til Norsk kulturråd.

For referansegruppen
Ole Jacob Bull (leder)

INNHOOLD

1 BAKGRUNN	5
2 INNKJØPSORDNINGENE	9
3 LEGITIMITET	13
4 BOKPRISER I EUROPA	16
5 BOKBRANSJEN	20
6 PROSJEKTET ”E-bøker i Norge”	24
Rapport nr. 1 - E-bokteknologi	24
Rapport nr. 2 - Rettigheter og marked	25
7 BOKPRISER I NORGE	30
8 LOV OM BOKPRISER	33
9 OPPSUMMERING OG ANBEFALINGER.....	37
Litteraturpolitiske tiltak	37
Bransjepolitiske tiltak	40
Litteratur (publikasjoner i ”Strukturendringer i bokbransjen”)	44
Utredninger fra Norsk kulturråd	46

1

BAKGRUNN

Kulturrådet bevilget i møte 1.6.1999 kr 125 000 til oppstart av utredning om strukturendringer i bokbransjen. I fordelingsbudsjettet for 2000 ble det totalt avsatt kr 1 115 000. Dette var basert på en økonomisk plan for prosjektet som skulle strekke seg fram til og med budsjettåret 2002 med en total ramme på kr 2 725 000.

Kulturrådet oppnevnte følgende deltakere i det som opprinnelig ble kalt styringsgruppen: Per Thomas Andersen, Trond Andreassen, Ole Jacob Bull, Marianne Egeland, Erik Fossåskaret, Terje Fredriksen, Per Mangset og Cecilie Naper. Anton Fjeldstad i Norsk kulturråds administrasjon skulle være sekretær for gruppen.

Marianne Egeland ble konstituert som gruppens leder, men trakk seg etter kort tid.

I rådets vedtak 16.10.00 ble gruppens mandat utvidet til å bli et *policyorgan* som fikk ansvar for oppfølging av det løpende utredningsarbeidet med sikte på å foreslå eventuelle endringer i den offentlige litteraturpolitikken, herunder i Kulturrådets innkjøps- og støtteordninger dersom resultater fra utredningene skulle tilsi dette. Innstillinger om slike endringer skal framlegges for rådet før årsskiftet 2002/2003. Gruppen ble heretter gjort om til en referansegruppe. Per Thomas Andersen trakk seg fra arbeidet i gruppen, og Ole Jacob Bull ble oppnevnt som leder.

Dialog og kontakt med bransjen var utgangspunktet for startseminaret 24. februar 2000. Foredragsholdere var professor Ottar Hellevik, forlagsredaktør Sverre

Mørkhagen, avdelingsdirektør i Konkurransetilsynet, Morten Berg, direktør Tom Remlov, direktør Anders Brandt og utreder Kjersti Løkken.

En oppfølging av dette seminaret ble holdt den 8.2.2001. Også her var representanter fra bransjens organisasjoner til stede. Foredragsholdere var John Erik Forslund, fra Sveriges Forfatterforbund, Anton Fjeldstad og Terje Fredriksen.

26.4.01 holdt utvalget møte med utrederne om status og framdrift i det enkelte prosjektet på Soria Moria konferansesenter utenfor Oslo.

Utvalgets sammensetning ble gjenstand for en prinsipiell vurdering. Utfallet av denne vurderingen ble at man gikk inn for å ha en faglig profil der deltakerne ble valgt med utgangspunkt i faglige og partsuavhengige forutsetninger. Krav om representasjon fra bransjens interesseorganisasjoner ble avvist med den begrunnelse at deltakerne skulle være fritatt for å måtte ivareta partsinteresser. På denne måten søkte man å unngå å få bransjens interne konflikter flyttet inn i referansegruppen med de virkninger det kunne få for gruppens arbeid.

Det var dessuten en praktisk side ved spørsmålet om sammensetning. Skulle man i tillegg til partsuavhengige deltakere også ha partsrepresentanter, ville antallet deltakere gjøre arbeidsforholdene vanskelige. Antallet parter som med noen rimelighet kunne gjøre krav på representasjon, ville lett kommet opp i ytterligere åtte–ti personer. En slik overvekt av bransjerepresentanter ville endret forutsetningene for arbeidet i utvalget på en grunnleggende måte.

Siri Hatlen og Anne Birgitte Rønning ble oppnevnt som nye medlemmer av gruppen. Sistnevnte trakk seg etter kort tid.

I forbindelse med utredningen om innkjøpsordningene ble spørsmålet om habilitet aktualisert, og Trond Andreassen trakk seg fra utvalget. Det ble ikke valgt inn noen ny representant.

Norsk kulturråd har siden 1965 forvaltet de offentlige innkjøps- og støtteordningene for litteratur og vært et sentralt organ i utformingen av en offentlig politikk for litteratur og språkkunst. Kulturrådet har vært høringsinstans i forbindelse med bokbransjens søknad om dispensasjon fra konkurranselovgivningen i tilknytning til *Bransjeavtalen for omsetning av bøker* og har støttet en politikk for faste bokpriser. Rådet har derved medvirket til opprettholdelse av de allmenne kulturpolitiske

målsettingene som har ligget til grunn for statens sterke engasjement i bokbransjen. Omfanget av de statlige og kommunale bokkjøpene og de direkte og indirekte støtteordningene er betydelig og har vært anslått til over 3 milliarder kroner årlig.

Det har hittil vært liten forskningsmessig interesse for bokbransjen og det litterære systemet i Norge. Mens man i Sverige har gjennomført to større offentlige litteraturutredninger, har denne typen kunnskapsproduksjon vært et savn her i landet. Fraværet av slik forskning har gjort det noe nær umulig å foreta komparative studier i forhold til andre land, og særlig i løpet av de siste 10–15'årene har den offentlige diskusjonen om bokmarkedets rammevilkår vært preget av mangel på faktiske kunnskaper.

Utviklingen i bokbransjen har ikke desto mindre gitt allmenn grunn til bekymring i løpet av denne perioden. Siden slutten av 1980-tallet er bransjen preget av oppkjøp og begynnende konsentrasjon mot en bakgrunn av sterk internasjonalisering og konsentrasjon på eiersiden. I Norge manifesterte dette seg blant annet gjennom Bonniers oppkjøp av Cappelen og Egmonts overtakelse av Hjemmet. Men også norske storforlag kjøper opp små og mellomstore forlagskonkurrenter.

Utover på 1990-tallet ser vi nye tendenser til kjededannelser og alliansebygging med en tiltakende kamp om markedsrett. Dette kulminerte i andre halvdel av tiåret med forleggenes oppsigelse av bransjeavtalen og en ny utvikling der det som senere er betegnet som den vertikale integrasjonen, tok form ved at Aschehoug og Gyldendal satte i verk en konkurransemotivert strategi med oppkjøp av bokhandler.

I Norge ble bokklubbene startet i 1961, ikke minst for å holde interessen for klassikerne levende. I 1976 ble Bokklubben Nye Bøker lansert og introduserte derved et helt ny salgsform: samtidig-lansering med 25 % rabatt. Dermed fikk bokhandelen en helt ny konkurrent med et overlegent konkurransefortrinn.

Utviklingen på 1980- og 1990-tallet medførte en vekst i antall klubber og medlemskap, samtidig som antallet titler som tilbys i klubbene, økte betraktelig. Dette ble en ny kilde til konflikt mellom bokhandler og forlag som ved inngangen til det nye årtusen tilspisset seg og førte til nye konflikter også mellom de bokklubbeieende forleggerne.

Situasjonen i bokbransjen kjennetegnes i dag av en konflikt mellom et ønske om

deregulering og liberalisering på den ene siden og behovet for stabilitet og forutsigbarhet på den andre. Det er i dette perspektivet vi må forstå oppsigelsen og etableringen av en ny og mer liberal bransjeavtale i 1998, som med et nødsrik la grunnlaget for en midlertidig enighet om konkurransevilkårene i bransjen. Denne nye og ”moderniserte” bransjeavtalen har hele tiden vært konfliktskapende, man har dispensasjon fra konkurranseloven ut 2004. Erkjennelsen av at disse prosessene som strengt tatt er bransjeinterne, også har innvirkning på de ulike direkte og indirekte statlige støtteordningene, aktualiserte behovet for ny kunnskap om ordningene som sådan og om konkurransevilkårene i bransjen.

Nedenfor følger en kort beskrivelse av de prosjektene som referansegruppen bestilte etter å ha gjennomført en vurdering av ulike utredningsalternativer.

2 INNKJØPSORDNINGENE

”Den edle hensikt – helliger den midlene? En utredning om innkjøpsordningene for litteratur” er rapporten fra Halfdan W. Friehow.

I innledningen redegjør han for arbeidet ved å fokusere på to hovedaspekter ved innkjøpsordningene: intensjon og økonomi, og han skriver:

”Hva og hvem er ordningene til for, og er de midler som er stilt til rådighet i løpet av ordningens levetid, blitt utnyttet til beste for den ideelle hensikten med dem?”

Debatten som fulgte etter offentliggjøringen av rapporten, viste det Friehow selv påpekte i sin innledning, nemlig at *”Det synes i det hele tatt å herske en stor grad av nervøsitet i den berørte bokbransjen for at man risikerer å ”miste” et vesentlig gode, som man etter 35 år er kommet til å betrakte som en integrert del av de institusjonelle rammevilkårene”*.

Rapporten er en solid dokumentasjon av innkjøpsordningene, deres organisering og struktur, med kvantitative og kvalitative framstillinger. Den redegjør for intensjoner og økonomiske rammer, genreproblematikk og virkefelter. Videre redegjør rapporten for vurderingsordninger og problematikken knyttet til den såkalte ”nullingen”. Likeledes behandler rapporten ordningen med royalty og forlagenes refusjon.

Freihow tar utgangspunkt i ordningens intensjoner, slik de ble formulert i St.meld. nr. 16 (1968–69), der innkjøpsordningene gis permanent status. Der framgår det at innkjøpsordningen skal bedre forfatterens økonomiske vederlag, senke bokprisene, trygge forleggerne mot tap og fremme lesningen av ny norsk skjønnlitteratur.

”Vurdert ut fra et overordnet, prinsipielt perspektiv basert på ordningens opprinnelige intensjoner er det imidlertid liten tvil om at innkjøpsordningene i det store og det hele tjener sitt formål på en særdeles effektiv måte,” konkluderer han, og fortsetter: *”I sum vil konklusjonen være at innkjøpsordningene oppfyller intensjonene bak dem, og at de prinsipielt bør fortsette å være det rammeverk som staten organiserer sin direkte litteraturstøtte gjennom.”*

I *”Oppsummering og anbefalinger”* (kap. 6) viser Freihow også til at det hersker både uenighet og misnøye med dagens praktisering, og peker på både økonomi og litterære aspekter og på at ordningene er kommet under press på grunn av et høyt tittelantall. Dessuten viser han til det forhold at nye genrer og annen litteratur ønsker å bli inkludert i ordningen.

Freihow er kritisk til dagens system, hvor Kulturrådet betaler en såkalt *arkpris* for de titlene som kjøpes inn. Arkprisen er problematisk av to grunner: For det første er den fiktiv ved at den ikke gir uttrykk for de faktiske framstillingskostnadene, og for det andre er den i praksis utformet av den ene avtalepartnern, Forleggerforeningen. Han skisserer et nytt faktureringsystem basert på faktiske kostnader, ved at det vedlegges fakturadokumentasjon fra trykkeri/bokbinderi, og at det gis et påslag som avtales nærmere. Ved nulling må forlaget tilbakebetale dette påslaget, som er et uttrykk for forlagets interne kostnader.

Dernest peker Freihow på det prinsipielt problematiske ved en ulik praksis knyttet til innkjøpene. Enten foretas kvalitetsvurderingene i etterhånd ved de automatiske innkjøpene, eller, hvis forlagene ber om det, i forkant. Han foreslår i stedet ett automatisk innkjøp med etterhåndsvurdering for alle forlag, med et viktig forbehold om at forlag som utgir bøker som nulles, likevel får oppgjør for trykkeri- og bokbinderikostnadene. På denne måten gjør staten også opp for de nullede bøkene, ettersom de jo også beholdes i bibliotekene.

Freihow mener videre det er grunn til å endre de genremessige kriteriene for innkjøpsordningene, og foreslår en omformulering som medfører innkjøp av *”litterært verdifull prosa, som vil omfatte alle dagens genre, men også kunne*

inkludere essayistikk, reiseskildringer, biografier og annen dokumentarisk litteratur – den delen av sakprosaen som kan kalles ikke-instrumentell”.

Et vesentlig poeng ved Freihows framstilling er at en ny faktureringsordning ville frigjøre økonomiske midler som kunne finansiere en slik genreutvidelse av innkjøpsordningene. I mandatet for hans evaluering er det ikke forutsatt tilførsel av friske midler.

Kulturrådet sendte Freihows rapport ut til høring i oktober 2001. I januar 2002 kom det svar fra 17 organisasjoner. Rapportens anbefalinger fikk ingen støtte, og debatten som fulgte i mediene, fikk preg av sterke motsetninger. Særlig fikk forslaget om å utvide de nåværende ordningene for norsk skjønnlitteratur til å omfatte også litterært verdifull sakprosa motbør fra forleggere og forfattere. En utvidelse av innkjøpsordningene måtte være betinget av nye friske midler, mente tunge høringsinstanser.

Forslaget om en ny faktureringsordning møtte også motstand, og det var heller ingen støtte for forslaget om å betale for underkjente (nullede) bøker. Høringsuttalelsene gikk inn for å opprettholde ordningen med arkpriser som betalingsmodell og foreslo å øke antallet årlige utsendelser til bibliotekene.

Både høringsuttalelsene og debatten i mediene ble grundig behandlet i referansegruppen. Verdien i Freihows rapport er først og fremst påpekningen av en del prinsipielt problematiske sider ved ordningene. Det gjelder i første rekke spørsmålet om den såkalte arkprisen som faktureringsmodell, dvs. hvilke prinsipper som skal gjelde for fakturering av innkjøpte bøker. Debatten om dette spørsmålet demonstrerte hvor nødvendig det er at offentlige ordninger av denne typen må kunne utlegges og være forståelige ikke bare for partene selv, men også for offentligheten.

Vedtaket i Norsk kulturråd på møtet den 7.6.2002 om å etablere et partssammensatt drøftingsutvalg for innkjøpsordningene må langt på vei forstås på denne bakgrunn. På dette møtet behandlet Kulturrådet referansegruppens forslag til endringer av innkjøpsordningen.

Vedtaket kan oppsummeres i fire punkter:

1. Det innføres et økonomisk tak på de eksisterende ordningene, og de frigjorte midlene brukes til å a) styrke Kulturrådets selektive innkjøpsordning for faglitteratur for barn og unge, som skal opp til sitt intenderte nivå på 20 titler årlig, b) øke antallet innkjøpte oversettelser med 15 titler med særlig vekt på bøker for barn og unge og c) styrke produksjonsstøtten til faglitteratur med allment siktemål med inntil kr 500 000 i året.
2. Antallet bokutsendelser til bibliotekene økes.
3. Det opprettes et partssammensatt, rådgivende utvalg – ”Drøftingsutvalget for innkjøpsordningen for litteratur” – som årlig vil drøfte økonomiske og kulturpolitiske sider ved innkjøpsordningene.
4. Kulturrådet pekte dessuten på det store behovet for en ny selektiv innkjøpsordning for essayistikk og litterært verdifull sakprosa og tilrår at det stilles friske midler til rådighet for etablering av en innkjøpsordning for inntil 50 titler i 1000 eks.

I tillegg vil det bli gjennomført en administrativ forenkling med refusjonsordningen for royalty ved at forlagene nå bare får utbetalt ett oppgjør. Ordningen er i første rekke en praktisk forenkling som ikke får økonomiske konsekvenser for verken forlag, forfatter eller Kulturrådet.

3

LEGITIMITET

”Ni liv. Om legitimitet og overleveringsevne i innkjøpsordningene for ny norsk skjønnlitteratur” er rapporten fra Geir Vestheim. Innkjøpsordningen for ny norsk skjønnlitteratur var basis for etableringen av Norsk kulturfond og Norsk kulturråd i 1965, og til tross for nye oppgaver peker forfatteren på at budsjettet for litteraturpolitikken fremdeles utgjør 35–40 % av budsjettet til Norsk kulturråd.

Et vesentlig poeng ved utredningen er spørsmålene: *”Kva slags legitimitet har innkjøpsordningane som kulturpolitisk system? Kan ordningane forsvarast som rimlege ut frå eit litterært, kulturpolitisk og økonomisk standpunkt? Korleis er ordningane organiserte, kva er arbeidsprosedyrane, og kven er aktørane? Kva for interesser har dei i ordningane?”*

Dette er sentrale problemstillinger som handler om legitimitet i den norske litteraturpolitikken knyttet til innkjøpsordningene, men rapporten inneholder også spørsmål om ordningenes innhold og ideologi, prosedyrer og organisering.

Rapporten er en gjennomgang av empirisk materiale om innkjøpsordningen som litteraturpolitisk system, om forhandlingspartene i systemet, om bibliotekenes rolle og om Stortingets og regjeringers syn på innkjøpsordningene fra midten av 80-tallet og fram til i dag. Til slutt drøftes ordningene som kulturpolitiske tiltak i et bredere samfunnsperspektiv.

Under problemstillingen "Legitimitetskrise?" gir forfatteren til kjenne sitt hovedinntrykk:

"Innkjøpsordningane som system står ikkje overfor ei legitimitetskrise, verken når det gjeld ideologi eller organisasjonsform. Det er høg grad av konsensus om at systemet bør utviklast vidare. Ordninga trer fram som eit livskraftig historisk paradoks med ei rekke trekk frå offentlig politikk i 60-åra vel bevarte: blandingsøkonomi, tett samarbeid mellom staten, private og organiserte interesser, sentralisert styring, ein felles samarbeidsideologi på tvers av partsinteresser, kollektive interesser framfor individuelle og fast byråkratiserte og rutiniserte arbeidsformer. Og det heile bygger på ei underforstått forteljing om at litteraturen representerer nasjonal identitet, kontinuitet i kulturutviklinga og er vel eigna til å skapa kulturelt samhold blant borgarane. Kort sagt ei forlengd nasjonsbygging."

Forfatteren drøfter statens rolle i forhold til litteraturen, og hevder at "Den viktigaste politiske institusjonen i litteraturpolitikken er staten. Sagt på ein annan måte: Utan staten sin medverknad ingen litteraturpolitikk".

Utredningen berører de nære båndene mellom Kulturrådet som statlig organ og forlegger- og forfatterorganisasjonene, og forfatteren spør om dette kan kalles korporativisme. "Eg vil seia både ja og nei," skriver han. Ser en på måten medlemmene av rådet oppnevnes på, og Kulturrådets selvstendige plassering med en armlengdes avstand til departementet, er svaret nei, ifølge Vestheim. På et operativt nivå blir de korporative trekkene mer tydelig, mener han, og viser blant annet til budsjettsituasjonen for innkjøpsordningene og de nære båndene som manifesterer seg i felles henvendelser til departementet om at det må budsjetteres med tilstrekkelige midler, og at "innkjøpsordningene ikke må nedprioriteres i forhold til de andre kulturformål Kulturrådet har ansvaret for".

Med felles henvendelser siktes det her til flere brev undertegnet av Forleggerforeningen og Norsk kulturråd sammen, og spesielt til en henvendelse til Kulturdepartementet sommeren 1991.

"Det interessante med dette brevet er at Kulturrådet, som er Kulturdepartementet sitt organ, saman med ein ekstern interessepart, Den norske Forleggerforening, vender seg til det same Kulturdepartement for å få auka løyvingar til neste års budsjett," skriver Vestheim. Tilsvarende eksempler på korporative trekk illustrerer han også ved å vise til andre eksempler, blant annet flyttingen av Nasjonalbiblioteket og holdninger til bransjeavtalen.

Disse innvendingene til tross slår Geir Vestheim fast: *"Innkjøpsordningane som litteraturpolitisk modell har framleis sterk legitimitet i Norge."* Og han oppsummerer på følgende måte: *"Innkjøpsordningane som modell er eit barn av ei anna tid og trer i dag på mange måtar fram som eit kulturpolitisk paradoks. Men det paradoksale blir mindre paradoksalt om ein ser bokproduksjonen i eit samtidsperspektiv der han står overfor grunnkrefter som i realiteten ikkje er nye, sjølv om dei opptrer i ein ny ham. Og da blir det heile til slutt eit verdival. Skal produksjon av litteratur stå på linje med produksjonen av andre varer og tenester og klare seg sjølv på den frie marknaden, eller skal staten halde ei vernande hand over litteraturen som kulturprodukt? Dette er eit kulturpolitisk spørsmål, og svaret på spørsmålet kan også berre vera kulturpolitisk."* (...) "Debatten om innkjøpsordningane bør vera ein verdidebatt," skriver Geir Vestheim.

4

BOKPRISER I EUROPA

”Å sette pris på bøker. Om prissystema for bøker i ein del europeiske land” er Anton Fjeldstads rapport om ulike prisregimer i hva vi stadig må betegne som det gamle Vest-Europa. Rapporten er likevel i hovedsak konsentrert om våre nordiske naboland, men de store landene Tyskland, Frankrike og England er omfattende beskrevet. Den Europeiske Unionen er i ferd med å forme en kulturpolitikk som også vil få betydning på litteraturens område.

”Det overordna spørsmålet er om bøker skal ha fast pris eller ikkje,” skriver utrederen i forordet.

Framstillingen er oppdatert til juni 2001 og rekker så vidt å få med at Tyskland står på trappene til å innføre en lov som skal erstatte den bransjeavtalen som har vært et forbilde for en frivillig løsning, blant annet i Norge og Danmark. Tysklands vei mot et lovalternativ er relevant kunnskap i en diskusjon om en mulig norsk ”litteraturlov”. Den kulturpolitiske konflikten med et konkurranseorientert byråkrati i EU viser konfliktlinjer og mulige løsninger for dilemmaer der nasjonsgrenser og språk ikke faller sammen. Men konflikten viser også at EUs organer stadig beveger seg i retning av å erkjenne behovet for nasjonale særordninger knyttet til kunst- og kultur.

De nordiske landene har valgt ulike litteraturpolitiske løsninger for regulering og støtte til boken og bokbransjen. Fjeldstad viser sammenhengen mellom politisk

tenkning og bransjens mentalitet og krav til konkurranseformer. At så vidt like politiske samfunnsmodeller som de nordiske land har, kan velge så vidt ulike løsninger, gir grunn til refleksjon. Dette skyldes at bokbransjen i det enkelte land bygger på ulike historiske forutsetninger. Her siktes det til organisatoriske forhold, sentralisering og maktkonsentrasjon, konflikten mellom de kultur- og litteraturpolitiske hensynene på den ene siden og hensynet til nye konkurranseformer på den andre siden, prisutviklingen på bøker og diskusjoner om moms og momsfritak og ulike direkte og indirekte støtteordninger.

I sum dreier det seg om evne og vilje til å gjøre bruk av politiske og administrative virkemidler. Her har hvert land sine forutsetninger, men det dreier seg også om aktørenes egen evne til å finne kollektive ordninger eller akseptere en stigende grad av individuelle løsninger og en intensivert konkurranse.

Slike problemstillinger har vært aktuelle i hele etterkrigsperioden. Mens Sverige fikk frie bokpriser allerede i 1970 og siden ikke har kunnet tenke seg å vende tilbake til faste bokpriser, trakk man i Frankrike den motsatte konklusjonen og innførte som første europeiske land en lovhjemlet fastprisordning allerede i 1981. Fjeldstads rapport viser hvordan dette lovalternativet ble gjort til en kulturpolitisk strategi i land som Spania, Portugal, Hellas og Italia, og senere som nevnt i Tyskland og Østerrike. I dag er det flere land som diskuterer lovalternativet, blant annet Luxemburg og Belgia.

”The Net Book Agreement” (NBA), den engelske bransjeavtalen, fikk nådestøtet i 1995, da store forlag trakk seg fra avtaleforholdet. Konflikten i bransjen hadde pågått siden begynnelsen av 1990-tallet og kan tilbakeføres til rivalisering mellom bokhandlere, kjeder og nye salgskanaler. Det dreide seg selvsagt om faste priser og bruk av rabatter.

”Den britiske ordninga for fast bokpris gikk tilbake til 1. januar 1900,” skriver Anton Fjeldstad. Med tanke på debatten og konfliktene rundt den norske bransjeavtalen er erfaringene fra England viktige og gir på en illustrerende måte innsikt i de mekanismer som aktiveres i en prosess hvor deregulering og nye konkurranseformer introduseres. NBA-avtalen var et forsøk på å kombinere faste og frie priser, ved at forleggeren selv ble pålagt å inkludere eller holde boken utenfor fastprisordningen. Denne løsningsmodellen er i sin natur preget av dilemmaer og kan være vanskelig å praktisere. I Danmark er denne modellen introdusert i den nye bransjeavtalen. Modellen har relevans for alternativer i den norske bokpolitiske

virkeligheten, både som lovalternativ og som frivillig bransjeavtale, men det må understrekes at den norske bransjeavtalen i mye høyere grad er kulturpolitisk begrunnet enn i andre land.

Rapporten viser også hvordan nasjonalstatens grenser og jurisdiksjon kommer i konflikt med flernasjonale språkfelleskap, og hvordan dette får konsekvenser for de mindre nasjonene. Dette gjelder i forholdet mellom England og Irland, mellom Sverige og Finland, mellom Tyskland og Østerrike og mellom Frankrike og Belgia.

Fjeldstads rapport viser den grunnleggende konflikten mellom kravet til en moderne konkurransepolitikk, forvaltet av nasjonale konkurransetilsyn, og ideelle kulturpolitiske begrunnelser for en fastprisordning for bøker. Formålet med konkurranselovene er å forhindre denne typen kartell-liknende avtaleformer, og tilsynets rolle er å vurdere unntak og å gripe inn når slike avtaler blir ulovlig praktisert. I EU er frie konkurranseformer grunnleggende institusjonalisert i ideen om et "fellesmarked", og konkurransekommisjonen var trolig på trygg formell grunn da han grep inn mot den tyske bokbransjens organisasjon i forbindelse med bransjens forsøk på også å kontrollere at fastprisordningen ble overholdt i Østerrike.

Rabatter på skolebøker og medlemsrabatter til bokklubbmedlemmer har vist seg å være kompliserende forhold ved bruk av lovalternativet i en fastprispolitikk for bøker. I Norge er dette ytterligere komplisert fordi bokhandlerne i henhold til bransjeavtalen har enerett på å forhandle skolebøker til grunnskole og videregående skole. Ingen av de landene som har innført lov, har kommet utenom en diskusjon knyttet til disse forholdene. Bortsett fra i Tyskland har man ikke inkludert skole- og lærebøkene i loven, og det er innført en bestemmelse om karantenetid for utgivelse av medlemsrabatterte bøker i bokklubber. I Tyskland omfatter loven skolebøkene, men det er tillatt å gi store kvantumsrabatter.

Det er en gjennomgående tendens til å ville beholde den prismodellen og det systemet man har, framfor å foreta grunnleggende endringer i markedsforholdene. Denne formen for konservatisme er kjent i all næringsvirksomhet og kan for så vidt være godt begrunnet. Uansett endringer og løsningsalternativer later det til at bokbransjen finner sin nye form, og i den grad det er kulturpolitisk støtte for det, har myndighetene tilrettelagt kompenserende, direkte og indirekte litteraturpolitiske støttetiltak. I Sverige ble det nødvendig å etablere nye former for offentlig produksjons- og distribusjonsstøtte etter at fastprisordningen ble avvirket.

Moms og avgiftspolitik er svært ulikt praktisert i hele Europa, men tendensen er at man arbeider med sikte på redusere bruken av skatt på bokomsetningen. I Sverige har man nylig satt momsen ned til 6 %, og myndighetene følger prisutviklingen nøye med sikte på å evaluere effekten av et slikt tiltak.

Mye av konfliktstoffet rundt fastprisproblematikken er knyttet til en utnyttelse av nye salgs- og distribusjonsalternativer. Det har for de fleste lands vedkommende vært en klar ambisjon å opprettholde en velassortert faghandel med et bredt og mangfoldig boktilbud og et bokhandlerfaglig personale. En slik politikk krever at man setter begrensninger på muligheten til å gjøre bruk av andre salgskanaler. Den globale internetthandelen er i så måte en ny og fundamental utfordring. Mer tradisjonelt har det dreid seg om å begrense bruk av rabatter i kjeder, varehus og supermarkeder. I land som har endt opp med frie priser, har denne konflikten gjerne ligget under. I et marked med svak lønnsomhet, stigende titteltall og tendenser til stagnasjon i salgsleddet vil kravet om nye salgs- og markedsføringsformer raskt finne gehør. Dette har selvsagt også sammenheng med at tilbudet på dagens bokmarked er langt mer enn skolebøker og skjønnlitteratur. Hoveddelen av allmennbokmarkedet utgjøres av bøker som må sies å ha liten kultur- eller litteraturpolitisk verdi. Dette gjelder alt fra reiseguides og kiosklitteratur til kokebøker, humor- og kjendisbøker av ulik karakter. Det er vanskelig å forsvare at dette kun skal være tilgjengelig i godkjente fagbokhandlere. Essensielt berører dette selvsagt også selve begrunnelsen for fastprisordningen.

5 BOKBRANSJEN

”Norsk bokbransje ved tusenårsskiftet. Endringsprosesser og litteraturpolitiske perspektiver” er rapporten fra Telemarksforskning-Bø. Den er skrevet av Vidar Ringstad og Knut Løyland. Bidrag til rapporten er levert av Even Bergseng.

Rapporten legger vekt på klassisk økonomisk analyse, og det er i en sosialøkonomisk presentasjonsform at stoffet legges fram. Forskerne forsøker å utnytte økonomisk teori også som en metodisk, vitenskapelig arbeidsform.

Formålet med prosjektet har vært å

- beskrive endringsprosesser i bokbransjen, med størst vekt på skjønnlitteratur
- analysere drivkreftene bak endringene
- analysere konsekvensene av endringene
- drøfte mulige alternative litteraturpolitiske virkemidler i en ny bokbransjesituasjon

Begrepet ”tunge trender” ble benyttet som et stikkord for mandat og oppdrag-beskrivelse, og Ringstad/Løyland trekker fram noen av de mest iøynefallende trekkene ved utviklingen:

- Maktkonsentrasjon. Sentralisering av eierskap både på forlags- og bokhandlersiden

- Vertikal integrasjon ved at en stor del av bokhandlerne nå eies av forlag
- Bransjeavtalen for bokomsetning er i stigende grad blitt kontroversiell. Det stilles spørsmålsteget ved om avtalen bidrar effektivt til å realisere litteraturpolitiske mål
- Direkte og indirekte økonomisk støtte til bokbransjen. Støtten er litteraturpolitisk motivert, og forskerne spør om momsfrataket og innkjøpsordningene fungerer slik det var forutsatt
- Konkurransen om boklesernes tid og oppmerksomhet
- Samspill mellom bøker og andre medieprodukter og mer konsentrert oppmerksomhet på færre titler
- Ny teknologi. Nye produksjons- og framstillingsformer. ”Print-on-demand” og e-bøker. En ny informasjonsteknologi
- Internasjonalisering og globalisering. En verdensomspennende informasjons- og kommunikasjonsteknologi
- Generelle sentraliseringstendenser i hele samfunnet. Tilgjengelighet og mangfold som sentrale målsettinger

Rapporten gir en grundig beskrivelse av det teoretiske grunnlaget forskerne bygger på, med vekt på ressursanvendelse, etterspørsel, priselastisitet, usikkerhet og økonomisk risiko. Forskerne beskriver utviklingstrekk i bokbransjen ved å benytte statistikk fra Den norske Forleggerforening og fra Den norske Bokhandlerforening. Bokmarkedet beskrives med tall og statistikk, og materialet brytes ned til genrer, boktyper og omsetningskanaler så langt det tillater. Det refereres til leserundersøkelser og undersøkelser for tidsnytting.

Både bokhandler, bokklubber og bibliotekenes rolle blir belyst.

Av sentrale utviklingstrekk framhever forskerne følgende:

- Verdien av bokomsetningen har vokst omtrent i samme grad som veksten i landets totale økonomi.
- Prisstigningen på bøker synes å ha vært betydelig sterkere enn den generelle prisstigningen.
- Norske bøker er blitt relativt sett dyrere sammenliknet med oversatte bøker.
- Omsetningen gjennom bokklubbene har hatt en kraftig økning, og de har økt sin andel av den totale bokomsetning med ca. 7 prosentpoeng i løpet av 10–15 år.
- Antallet titler har økt betydelig.

- Bokhandlernes andel av totalomsetningen har vært relativt stabil.
- Bokhandlerkjedene har ekspandert kraftig.
- Det har vært en økning i antallet forfattere, og det er blitt en bedre balanse mellom kjønnene.
- Kvinner leser betydelig mer enn menn, men det er en generell tilbakegang for begge kjønn.
- De yngste aldersgruppene har sterkest tilbakegang i lesning.
- Boksalg har vist en stigende tendens.
- Det har vært en klar nedgang i bokutlån og bibliotekbesøk.
- Norge ligger på bunnen sammenliknet med andre nordiske land med hensyn til utlån.

Rapporten går grundig inn på tendenser til konsentrasjon og markedsrett i bokbransjen. Det samme gjør den med spørsmålet om frie og faste bokpriser. Videre gir rapporten en analyse av prisutviklingen, og forskerne forsøker å gi mulige forklaringer. Utviklingen i titteltall er også gjenstand for analyse, og forskerne konkluderer slik: *”Fastprissystemet for bøker kan ikke ha skylden – i alle fall ikke alene.”*

Likeledes konkluderes det med: *”At Norge er et lite land med to offisielle språk, kan være en forklaring på høye bokpriser, men ikke sterkt stigende realpriser på bøker.”*

Hva er så forklaringen på prisstigningen? spør forskerne. De framsetter ingen enkel forklaring, men mener å finne en primær årsak i økt konsentrasjon på forlagssiden.

”Høyere konsentrasjon over tid gir grunnlag for større markedsrett og dermed høyere priser.”

Dette forsterkes, ifølge rapporten, av flere sekundære årsaker, og de nevner spesielt:

- Økt utnyttelse av markedsrett
- Høyere priser, gjerne utløst av en økt indre ineffektivitet
- Økte markeds- og reklamekostnader som overføres på bokkjøperne
- Økte oppkjøpkostnader som overføres på bokkjøperne

Når det gjelder staten og litteraturpolitiske virkemidler, peker rapporten spesielt på fritaket for moms. De mener at dette ikke har den positive litteraturpolitiske effekten mange har hevdet at den har hatt.

”Fritak for moms har positive samfunnsøkonomiske virkninger i tilfelle det er konkurranse i bokmarkedet. Det kan imidlertid være kostbart, dvs. lite effektivt, spesielt i markeder med store aktører med betydelig markedsrett.”

Rapporten peker også på at de norske innkjøpsordningene synes å være effektive virkemidler, ut fra en litteraturpolitisk begrunnelse.

Forskerne viser i sin rapport til medieeierskapsloven, som primært omfatter dagspresse og kringkasting, og mener at bokbransjen her burde inkluderes. De mener det er uheldig at bokbransjen reguleringsmessig kommer inn under konkurranseloven og Konkurransetilsynet. De foreslår å legge bokbransjen inn under medieeierskapsloven og Eierskapstilsynet. En praktisk følge av en slik endring er at Kirke- og kulturdepartementet tar over den rollen som Arbeids- og administrasjonsdepartementet nå har forvaltningsmessig.

Rapporten kommer også inn på bransjeavtalen, og forskerne mener *”En bør vurdere å oppheve bransjeavtalen”, spesielt dersom fastprisordningen forhindrer inngripen mot høy konsentrasjonsgrad.*

Rapporten peker også på mulighetene for å innføre moms, med lav sats på bøker, og eksemplifiserer dette med Sveriges 6 %, som ville gi det offentlige inntekter til mer målrettede litteraturpolitiske tiltak, eksempelvis støtteordninger for små distriktbokhandlere. De foreslår også støtte til små og middels store forlag og nevner konkrete tiltak som produksjons- og distribusjonsstøtte etter svensk mønster.

Det pekes videre på behovet for spesielle tiltak for å motvirke nedgang i lesning, spesielt blant barn og unge, og antyder produksjonsstøtte, stipendordninger og utvidede innkjøpsordninger.

6

PROSJEKTET ”E-BØKER I NORGE”

Rapport nr. 1 – E-bokteknologi

Rapporten fra Knut Lekvam har et hovedfokus på teknologidelen av ebok-problematikken, men berører aktuelle spørsmål om blant annet tekniske løsninger for en digital rettighetsforvaltning. Lekvam gjennomgår teknologien knyttet til ulike leseenheter, filformater og liknende. Han redegjør for hva filformater er, og ulike tekniske egenskaper i forbindelse med stasjonære PC-er og håndholdte, mobile maskiner. Han behandler problemstillinger knyttet til leseformater og programvare, skjermteknologi og fonter. Her gjennomgår ulike filformater for e-bøker, så som HTML, XML, OEB, Cytale, RB, TR, Softbook, TXT, SGML og tekstformat for PALM, PDF, World, og WML.

Forskeren gjør rede for konvertering mellom ulike formater, lagring og e-boken som ett digitalt produkt. Videre behandles her de ulike leseinnretningene og den formatkrigen som han mener er på gang. E-boken og konvergens er et sentralt kapittel, og Lekvam tar for seg de ulike konvergensområdene, som film, musikk og bilde og interaktive digitale medier. Han kommer inn på ulike standarder mellom medier og funksjonsområder, barrierer, grenser og plattformer. Rapporten kommer også inn på ulike digitale e-handelssystemer fra strekkoding til radiofrekvensmerking. Ulike bibliotek- og klassifikasjonssystemer er her aktuelt, og Lekvam beskriver ulike standarder.

Et sentralt område er kryptering og den digitale rettighetsforvaltningen (DRM).

Lekvam beskriver ulike krypteringssystemer, sertifikater og signaturer og gjennomgår ulike tekniske standarder. Likeledes gjennomgår rapporten virkninger av ulike løsninger for aktørene, både for leser, forfatter og handels- og salgsledd, og det at disse forholder seg til en ikke-ensartet teknologisk standard. Ulike former for kopisperrer er omtalt.

Kopieringsteknologi er sentralt, og Lekvam behandler ulike former for automatisert kopiering, OCR, Web-kamera, P2P, papirkopiering og Cracking.

Bibliotek og kopiering i en digital verden stiller oss overfor nye problemstillinger, og rapporten behandler ulike juridiske og tekniske sider av DRM. Den samme problematikken drøftes i tilknytning til e-boken rent generelt.

Rapporten behandler ulike former for leseinnretninger og tar for seg skjermteknologi, typografi og grafiske brukergrensesnitt. E-papir og e-blekk er nye begreper fra en ny skjermtypeteknologi, hvor skjermen gjerne kan være rullbar. Rapporten behandler også overføringsteknologi, trådløst og via nett. Stor plass er viet ulike digitale leseenheter som er tilgjengelige på dagens marked, med kommentarer til størrelse, mobilitet og kopieringstrygghet og til målgrupper og priser.

Muligheten for konsentrert lesning og fordypning er også behandlet i rapporten, særlig i den grad teknologien berører lesernes forutsetninger. Lekvam behandler også norske aktørers erfaringer med markedet for e-bøker og status per i dag. Her har han gjennomført intervjuer med sikte på å avdekke holdninger, erfaringer og videre planer.

Oppsummeringen blir at utviklingen videre er betinget av ny og bedre skjermteknologi, og at opphavsrett og rettighetsforvaltning ikke er forsvarlig løst.

Rapport nr. 2 – Rettigheter og marked

Denne rapporten er skrevet av Dag Asbjørnsen og er et forsøk på å beskrive e-bøkenes plass i bokmarkedet, der hovedvekten er lagt på situasjonen i USA. Situasjonen der kan tjene som en ”modell” for hvordan markeder utvikler seg allment. Likevel forsøker forskeren å knytte an til situasjonen i Norge.

Markedet er på ingen måte stabilisert og er preget av at strukturene ikke har festnet seg, fastslår forskeren. I det perspektivet kan det hevdes at rapporten er skrevet for tidlig, påpeker han. Markedet er ”a moving target” idet rapporten skrives. Den har

to hovedsiktemål. Det første er de allmenne betingelsene for utviklingen av et marked for e-bøker med hovedvekt på rettighetsproblematikk. Det andre er knyttet til produksjon, distribusjon og konsumpsjon av bøker. Her gjør forskeren et forsøk på å analysere de tradisjonelle aktørenes rolle og å se på etableringsvilkårene for nye aktører.

Boken som begrep er knyttet til den klassiske forestillingen om boken som trykt medium. Dette er et "verdisystem", påpeker forskeren, som viser hvilke ulike rangordninger og signaler dette systemet har. *"E-boken har få virkemidler som på denne måten kan signalisere verdi og kvalitet,"* skriver Asbjørnsen. Teknologien er en nøytral lesemaskin. *"Mediet vil ikke bli lagt merke til som medium. Det er boka, teksten, man skal konsentrere seg om,"* konstaterer han. *"Leseprogrammene, eller "grensesnittet" om man vil, henter også en rekke karakteristika fra papirbøkene."*

Teknologi og opphavsrett står sentralt i rapportens framstilling av e-bokens utfordringer. Asbjørnsen beskriver reguleringen på tre nivåer:

- internasjonale traktater
- nasjonal lovgivning
- avtalelisenser

Utredningen gjør rede for problemstillinger rundt elektronisk overføring av innhold og mulighetene for effektiv spredning over store geografiske områder. Her har bokbransjen lært av de erfaringene platebransjen har gjort med Napster og mp3.

Asbjørnsen redegjør for lovgivningen i USA (DMCA), som er et tillegg til loven om opphavsrett, vedtatt i 1998. Loven er omstridt og gjenstand for en heftig debatt om forbrukerrettigheter og ytringsfrihet. I USA er begrepet "fair use" i opphavsretten en kilde til uklarhet om bruk og rettigheter, og det hevdes at DMCA forhindrer teknologisk innovasjon.

Våren 2001 vedtok EU det såkalte Information Society- eller InforSoc-direktivet, som i likhet med DMCA er en oppfølger til WIPO-avtalen (World Intellectual Property Org.). Utviklingen går i retning av å balansere hensynet til opphavsmennene mot hensynet til samfunnet. I første rekke gjelder dette undervisning, forskning og tilgang på informasjon.

I Norge beskytter åndsverkloven rettighetene på tvers av teknologiske formater, og utredningen påpeker at e-bøker er beskyttet av denne loven på samme måte som papirboken.

Norske forlagsavtaler bygger på standardavtalene mellom Forleggerforeningen og forfatternes organisasjoner og er således relativt oversiktlig. Her kommer utredningen inn på forholdet mellom nyere og eldre rettighetsavtaler og peker blant annet på at forfatteren eller hans arvinger står fritt i forhold til gamle avtaler om de vil utgi boken som e-bok – eventuelt på et annet forlag. Forlagsavtalen for skjønnlitterære forfattere av 1992 gir forlaget rett til å legge verket inn i sin elektroniske database og å utgi verket i elektronisk form. E-bøker eksisterte ikke i 1992, og spørsmålet er derfor om formuleringen dekker enhver form for elektronisk utnyttelse.

Utredningen peker på den store usikkerheten som råder blant aktørene, og den uklarheten som gjelder lover, håndhevelse og fortolkning. Det samme gjelder internasjonale avtaler og forholdet til norsk lovgivning.

Innkjøpsordningene og ulike former for litteraturstøtte er utformet uten tanke på elektronisk publisering. Alle formuleringer refererer til papirbøkernes terminologi. *"I prinsippet er det (...) intet i veien for at et forlag kan be om å få en e-bok vurdert for innkjøp etter innkjøpsordningene,"* skriver Asbjørnsen. Det spørs likevel om innkjøpsordningene i praksis kan håndtere en slik vurdering, fortsetter han, og mener at spørsmålet fort kan bli aktuelt. Bibliotekenes eksemplarer er mulig å håndtere fordi det finnes teknologiske løsninger som kan tilpasses innkjøpsordningene ved for eksempel å begrense antallet eksemplarer som "lånes" ut av hver tittel. Det er i dag ingen prøveordninger for dette i norske biblioteker. I Sverige og Danmark foregår det imidlertid en utstrakt utprøving av systemer for utlån av e-bøker.

Utredningen kommer inn på erfaringer med e-bibliotek og e-bokhandlere. Å selge e-bøker er blitt et supplement til salget av fysiske bøker over nettet, og utredningen viser hvordan internasjonale aktører har åpnet egne e-bokhandlere. At en ebokhandel er proprietær, betyr at den fører e-bøker kun i bestemte teknologiske formater. Hos *norli.no* finner vi bøker fra eierforlaget Aschehoug. Norli er altså en proprietær e-bokhandel, hvor man kun finner bøker fra ett bestemt forlag. Asbjørnsen peker på at en slik praksis ellers ville ført til sterke reaksjoner, men at i e-bokmarkedet passerer dette ubemerket. Prinsippet om åpen tilgang til den virtuelle bokhylla i

bibliotek og bokhandel får altså ny aktualitet i en e-boksammenheng.

Momsreformen i 2001 medførte at e-bøker ble momspliktige. Dette er et eksempel på en lite gjennomtenkt politikk på et område hvor tradisjonelt trykte bøker, aviser og tidsskrifter er unntatt fra momsplikten. *”De kulturpolitiske konsekvensene av dette diskuteres ikke,”* påpeker Asbjørnsen, som konkluderer med at momsordningen virker svært uheldig, både prinsipielt og for utviklingen av markedet.

Selv om e-bokaktiviteten blant nordiske forlag er svært laber og eksperimenteringen snarere er under avvikling, peker Asbjørnsen på forfatternes muligheter for selvpublisering. Forfatteren kan få en royalty av salget på mellom 20 og 50 %, avhengig av format og salgskanal, og beholder alle rettigheter til boken. Dette har blitt en relativ suksess i USA, men har foreløpig liten betydning i Norge. Asbjørnsen peker på at e-bøker kan benyttes som PR-stunt, som tilfellet var med Stephen King, eller som serieromaner over nettet. Man kan også publisere e-boken for å bli oppdaget av ordinære bokforlag, og ikke minst kan man selv publisere når boken ikke lenger er å få som papirutgave.

Foreløpig vet vi lite om e-bokens lesere, og Asbjørnsen fokuserer derfor mer på potensielle lesergrupper. Markedet for e-bøker er basert på at leseren skal kjøpe boken selv, til sin egen maskinenhet. Kopisperrer forhindrer at boken kan lånes bort eller gis bort som gave. Undersøkelser i USA peker i retning av e-bøker som nyttige oppslagsverk for kart og reiseinformasjon, aviser og nyheter, men her kan mye endre seg etter hvert. I dag konkluderer Asbjørnsen med at lesere flest ser på e-boken som noe i retning av en kuriositet.

Rapport nr. 3 – Digital lesning

”Hypotesen i rapporten er at det nye mobile nettverksamfunnet har bruk for en digital leseteknologi,” skriver rapportens forfatter Terje Hillesund innledningsvis. Han peker på at *”sammensmeltingen av mobiltelefoni og datateknologi gjør at vårt nettverksbaserte informasjons- og kommunikasjonssamfunn sprer seg ut over de stasjonære PC-ene til en verden av mobile innretninger. (...) E-bokteknologien må sees i forhold til den meget omfattende konvergensen mellom data- og teleindustrien der vi ser konturene av en trådløs internettverden (...) ...en mobil dataverden vil ha behov for en digital leseteknologi som kan erstatte papiret i mobile situasjoner”*.

Hillesund velger et overordnet sosiologisk perspektiv og undersøker hvordan e-bokteknologien og digitale lesemedier kan få gjennomgripende konsekvenser for

hele det litterære systemet. Rapporten er todelt. Rapporten presenterer teorier, modeller og begreper som omhandler forholdet mellom teknologi og samfunn, og dernest utviklingen og virkningene av teknologiskiftet, utfordringene for e-bokteknologien og omsetningssystemer for bøker og for bokbransjen.

Rapporten viser til internasjonale erfaringer med medieteknologi og samfunnsendringer og særlig det som angår skriftkulturen i det nye nettverkssamfunnet. Den raske teknologiske utviklingen vil medføre at våre begreper om publisering og elektronisk publisering får et nytt innhold, hevder Hillesund. Dette vil gjelde for så vel leser som forfatter og forlag. Nesten all produksjon sikter i dag mot en papirbasert produksjon. Salgs- og distribusjonsleddene er tilrettelagt for papirboken. Digitale lesemedier endrer fundamentalt på dette og vil forårsake store endringer i virksomheter som trykkerier, bokhandlere, bokklubber og biblioteker.

Rapporten redegjør for ulike modeller for den såkalte tekstsyklusen og det litterære systemet. Enkelt sagt dreier det seg tradisjonelt om skrivning, produksjon, lagring, distribusjon og lesning. Den digitale tekstsyklusen endrer alle fasene i forhold til den tradisjonelle framstillingsformen. Skrivning og produksjon av tekstene foregår digitalt ved hjelp av tekstbehandlingsprogrammer og ulike såkalte editorer. Lagring foregår på harddisker. Distribusjon er digitalisert, og lesning foregår ved hjelp av håndholdte skjermer. En digital tekstsyklus trenger ikke papir, trykkeri, lagre, bokhandlere, bokhyller eller papirbøker. I stedet får vi datamaskiner, programvare, Internett, servere, webbutikker, elektroniske leseinnretninger og e-bøker.

Hva blir konsekvensene for skrivning, produksjon, lagring, distribusjon og ikke minst lesning? Store deler av rapporten er beskrivende med hensyn til status og framtidsutsikter på områder som maskiner og programvare, anvendelighet og funksjonalitet. Hillesund påviser sterke og svake sider ved den nye teknologien og utfordringene denne delen av bransjen står overfor. Det gjelder alt fra fonter til organiske skjermer, leseprogrammer og standardiseringsproblematikk.

Rapporten viser hvordan elektronikk- og databransjen utvikler stadig bedre leseteknologier parallelt med utviklingen av håndholdte datamaskiner i en trådløs verden, og det *”mer enn antydes at distribusjonsleddet i den papirbaserte bokomsetningen vil få store problemer etter hvert som større deler av bokomsetningen blir digital. Et av poengene i rapporten er at selv moderate bevegelser i retning av en digital bokomsetning, vil få store konsekvenser for bransjen”*.

7

BOKPRISER I NORGE

”Den usynlige hånd, eller lovens lange arm” er rapporten fra Terje Fredriksen. Den gir en beskrivelse av utviklingstrekk i bokbransjen og identifiserer langt på vei den kostnadsveksten som har funnet sted i bransjen som en følge av utviklingen innenfor de konkurransepolitiske forholdene. Denne utviklingen har skjedd i ly av den reviderte (”moderniserte”) versjonen av bransjeavtalen fra 1998, og forfatteren gjør rede for ulike forutsetninger som må være til stede når eller hvis et nytt avtaleverk skal kunne produseres, vedtas av partene og til slutt ha håp om å oppnå fornyet dispensasjon fra konkurranselovgivningen.

Rapporten tar også for seg bransjeavtalens status i forhold til problemstillingen vertikal integrasjon, dvs. forlagenes oppkjøp av bokhandler, og stiller spørsmål ved hvorvidt fastprisordningen er forenlig med kravet om rimelige og rettferdige konkurransevilkår. Begrunnelsen for en slik problemstilling er den faren for konkurransevridding som ligger i den spesielle kombinasjonen av bransjeavtale, faste priser med frie handelsvilkår for allmennlitteraturen, kjededannelser og nye eierforhold i bokhandlerleddet. Dette har konsekvenser for habilitet og representativitet, men også mer grunnleggende for bransjeavtalens legitimitet og tilslutning.

Utredningen belyser fastprisordningens litteraturpolitiske begrunnelse og argumenterer for at den stadig er aktuell. Bransjeavtalen har alltid vært kulturpolitisk motivert og er knyttet til overordnede, egalitetsfremmende mål som det lenge har vært bred politisk konsensus rundt. Uten en slik begrunnelse ville systemet ikke kunne forsvares, konkluderer utrederen.

Hensynet til rimelige og rettferdige konkurransevilkår i bransjen må altså balanseres mot hensynet til litteraturpolitiske (og allmennpolitiske) siktemål, og i kjølvannet av disse problemstillingene følger en rekke dilemmaer og vanskelige valg.

Dagens bransjeavtale er da også en kombinasjon av ideelle formål og rene forretningsvilkår. På denne bakgrunn kan det være vanskelig å forstå at ordningen teknisk sett bare inkluderer bokhandlere og forleggere. Bransjeavtalens virkninger er betydelige for langt flere enn disse to partene. Både forfatterne, bibliotekene, kommunene og skolene er sterkt berørt av avtalens bestemmelser. De har imidlertid ingen reell innflytelse over utformingen av den i dag.

Splittelsen i bransjen har i løpet av de siste årene svekket organisasjonenes muligheter til å ivareta kollektive kulturforpliktelser. Dersom en eller flere aktører skulle velge å si opp sitt forpliktende forhold til bransjeavtalen, ville systemet trolig bryte helt sammen. Et sammenbrudd for avtaleforholdet er ikke lenger bare et internt bransjepolitisk anliggende. Det kan også få alvorlige konsekvenser for en nasjonal litteraturpolitisk strategi som hittil har hatt bred tilslutning. Staten blir i denne situasjonen stilt overfor følgende problemstilling: Vil en "litteraturlov" med faste bokpriser som siktemål være et hensiktsmessig virkemiddel for å gjenopprette et stabilt bokmarked, eller bør staten oppfordre til inngåelse av nye frivillige avtaler som eventuelt kan oppnå det samme? Rapporten gjør rede for virkningen av fem ulike lovalternativer og konkluderer med at en lov framstår som den nest beste løsningen etter en helhetlig vurdering av situasjonen på det norske bokmarkedet. Den beste løsningen er ifølge rapporten en fortsatt frivillig avtale, og forfatteren skisserer en mulig ny avtaleform. Skulle det likevel bli nødvendig og politisk mulig med en lov, vil den tyske løsningen kunne være et forbilde.

Lovalternativet er først og fremst problematisk fordi tidligere og gjeldende bransjeavtale har gitt bokhandlerne enerett på salg av skolebøker, dernest fordi bokklubbene har rett til å lansere nye bøker med medlemsrabatt og uten karantenebestemmelser.

Rapporten går inn på konsentrasjonstendensene i bokbransjen, men konstaterer at dette er et fenomen som vi også kjenner fra andre land, uansett valg av lover, bransjeavtaler og prismodeller. Fenomenet er også kjent i de fleste andre bransjer, og det ville være merkelig om ikke også bokbransjen blir berørt av slike generelle utviklingstrekk. Likeledes har lønnsomhetsmarginene forflyttet seg tendensielt fra produsent- til forhandlerleddet, med de virkninger det kan få for kvalitetslitteraturen.

Leter man etter forklaringer på prisutviklingen på bøker, må man se nærmere på sammenhengen mellom utviklingen i titteltall og tendenser til stagnasjon i markedet. Når økningen i faste kostnader kombineres med nye konkurransekostnader, vil forlagene måtte øke prisene for å få balanse i regnskapet.

Rapporten peker på nye muligheter for å bevare en frivillig fastprisordning. Dette kan gjøres ved å dele bransjeavtalen i to. Den ene delen (bransjeavtalen) tar sikte på å regulere rene handels- og forretningsvilkår som enten er kollektive eller individuelle. Den andre delen etableres som en ny "litteraturavtale" med en forpliktende litteraturpolitisk begrunnelse. Denne litteraturavtalen bør også inkludere forfatternes organisasjoner – som på denne måten gis en ny bransjepolitisk rolle – og omfatte fastprisordningen, eneretten på skolebøker, nøytralitets- og skaffeplikten, abonnementsordningene for nye bøker og rabattene til medlemmene av bokklubber.

Rabatter til skoler og biblioteker skal etter dette framforhandles mellom bokhandlerforeningen og den angjeldende part, og Kommunenes Sentralforbund peker seg ut som en naturlig forhandlingsmotpart.

Forleggerforeningen bør på vegne av sine medlemmer påta seg å føre forhandlinger med bokklubbene med sikte på nye kollektive avtaler om lisens og kjøp av forlagsutgaver. Medlemsforlagene vil derved opptre som en mer jevnbyrdig forhandlingsmotpart og i større grad føre reelle forhandlinger om bokklubbavtalene. Dette er i motsetning til dagens situasjon, der det ikke finner sted noen type av forhandlinger mellom partene.

Rapporten understreker betydningen av å videreføre de litteraturpolitiske ambisjonene som manifesterer seg i blant annet bransjeavtalens bestemmelser om faste priser og kollektive avtaler. Dette vil være av fundamental betydning for den tilslutningen som kreves fra det offentlige side for å oppnå en fortsatt dispensasjon fra konkurranselovgivningen.

8

LOV OM BOKPRISER

Får man lov? Om ei norsk bokprislov er rapporten til Anton Fjelstad. I mai 1999 vendte de to skjønnlitterære forfatterforeningene seg til Kulturdepartementet for å få utredet spørsmålet om en lov om faste priser for bøker, tilpasset norske forhold. Fordi avtalen mellom forleggere og bokhandlere om fast bokpris går en usikker framtid i møte, ønsker de utredet ”en alternativ sikring av et fastprissystem etter at bransjeavtalen eventuelt er falt”. Senere sendte foreningene en liknende oppfordring til Norsk kulturråd, der de bad rådet innse alvoret i den nåværende situasjonen, og prioritere ”arbeidet med å utrede en lov som kan sikre en bred utgivelsesprofil, et distriktsprofilert bokhandlernet og bøker til samme pris over hele landet”.

Kulturdepartementet bad så Kulturrådet om å inkludere i Strukturrendringerprosjektet ”en bred omtale av fastprisproblematikken, deriblant en lov om fast bokpris, som en naturlig del av denne”. Første del av en slik undersøkelse – Anton Fjeldstads rapport *Å sette pris på bøker*, som handler om bokprissystemene i Vest-Europa – ble offentliggjort i oktober 2001. Det notatet som blir publisert nå, handler om hvilket innhold en lov om bokpriser kan ha her i Norge.

Notatet blir innledet med en omtale av bransjeavtalen for omsetning av bøker, som pålegger forlaget en plikt til å bestemme en fast utsalgspris som skal holdes i alle salgskanaler i utgivingsåret og kalenderåret etter. Fordi dette medfører et priskartell, må fastprissystemet ha dispensasjon fra Konkurransetilsynet. Hittil har en ankeinstansen Arbeids- og administrasjonsdepartementet gitt dispensasjon av distriktpolitiske og kulturpolitiske grunner. Det seneste unntaket gjelder for tidsrommet fra 1.1.1999 til 31.12. 2004. I avsnittet om bransjeavtalen drøfter Fjeldstad også hva som er bokbransjens kulturelle forpliktelser.

Forfatteren mener at fastprisprinsippet og kulturforpliktelsene fremdeles blir best ivaretatt av en frivillig bransjeavtale, og at en lov bør bli aktuell bare om det ikke lykkes å få vedtatt en ny avtale, eventuelt at den ikke får dispensasjon. En bokprisavtale bør høre inn under Kultur- og kirke departementet, slik det er i andre europeiske fastprisland.

Et regelverk i form av en formell, offentlig lov bør inneholde overgripende rammer, allmenne og prinsipielle sider ved et fastprissystem. En lov bør kompletteres av en forskrift med definisjoner, presiseringer og tillegg. Et tredje element bør være en bransjeavtale som regulerer handelsvilkårene (forhandlerrabatter, returrett, frakt, betalingsvilkår osv.) i pakt med lov og forskrift.

I en gjennomgang av bokhandelens kulturelle rolle foreslår Fjeldstad å gjeninnføre en pålagt lagerplikt i bokhandelen i stedet for dagens mer uforpliktende abonnementsordninger. Lagerplikten bør være gradert etter bokhandelens størrelse. Den nye norske og oversatte skjønnlitteraturen (ca. 400 titler) bør være på lager hos de mellomstore og store, og ellers gir bokhandlene en garanti for at de skal ha inne 1000/2000/3000 (hos henholdsvis små, mellomstore og store) titler skjønnlitteratur og generell litteratur med fast pris.

Fjeldstad foreslår at bokhandlene må etterleve en pålagt lagerplikt og gjenkjøpsplikt for å få status som fagbokhandel. Fagbokhandlene får som motytelse enerett til å selge skolebøker.

Rapporten foreslår som en grunnregel at alle boktyper og genrer fremdeles skal ha fast pris bestemt av forlagene, og at prisen som i dag skal stå ved lag i utgivelsesåret og i kalenderåret etter. Fra fastprisprinsippet bør det finnes noen unntak, det viktigste gjelder rabatt på hovedbøker i bokklubbene.

Fjeldstad drøfter bokklubbenes stilling i det norske bransjesystemet. Han foreslår at bokklubbene skal høre inn under en lov, og dessuten at loven bør være mest mulig nøytral i konkurransen mellom salgskanalene. Det vanlige i alle land i Vest-Europa som følger fastprisprinsippet, er at det skal gå fra et halvt til ett år før bokklubber kan selge bøker til nedsatt pris, slik at bokhandlene kan få en sjanse til å selge bøkene til full pris. Utrederen frarår å innføre en slik karantene i Norge, fordi det kan føre til mindre boksalg og lesning. Et norsk alternativ kan være at *også andre forhandlere* – fagbokhandler og nettbokhandler – får anledning til å gi 25 % rabatt på de samme bøkene som bokklubbene sender ut som hovedbøker.

Bøkene blir da lettere å få tak i til lavere pris på flere steder, noe som kan øke salg og lesning. Det største bokklubbkonsernet har i dag et tilbud på 800 titler i året, og loven eller forskriftene bør sette grenser for hvor mange tilleggsvbøker klubbene kan markedsføre og gi rabatt på, ellers vil fastprisen på allmennlitteratur bli helt illusorisk.

Rapporten tar også opp digitaliseringen av bokbransjen og konkluderer med at nettbokhandel må høre inn under en lov med fastpris som prinsipp. Derimot må e-bøker og ”print on demand” (behovstrykking) holdes utenfor en lov, dvs. ha fri pris.

Utrederen foreslår at en eventuell bokprislov får følgende innhold. (NB: Det er ikke et forslag om tekst til lov og forskrift. Detaljer som må reguleres i en bransjeavtale, er stort sett ikke berørt.)

Formål:

- *”Lova skal fremje kunnskap og kultur, auke interessa for å lese bøker og styrke norsk språk og skriftkultur. Lova skal vere med og halde oppe ei norsk bokutgiving med kulturelt og språkleg mangfald og av god kvalitet, og den skal fremje tilgjenge og valfridom av bøker i eit spreidd og landsdekkande nett av gode fagbokhandlar.”*
- Som hovedregel har forlaget plikt til å bestemme en fast utsalgspris på nye bøker på norsk i alle salgskanaler. Prisen gjelder i utgivingsåret og kalenderåret etter. (Unntak for skolebøker.)
- Regelen om fast pris gjelder også for bokklubber, ved direkte salg fra forlagene og for nettbokhandel med bøker på norsk til kunder i Norge. Loven omfatter også bøker som er utgitt i utlandet for salg i Norge.
- Loven gjelder ikke for e-bøker, ”print on demand”, bøker på fremmedspråk, bøker på norsk som blir reelt eksportert, forfatter- og oversettereksemplarer ved direkte kjøp i forlagsutsalg, leseeksemplarer for ansatte i bokhandel, anmelder-eksemplarer og skadede eksemplarer.
- Andre tillatte unntak fra loven: lanseringspris, abonnementspris og seriepris. Disse særprisene blir satt av forlagene.
- Forskjellige andre rabatter til publikum eller sluttkunden: bibliotekrabatt, kunderabatt på bokmesser og andre publikumsarrangementer, eventuelt også kvantums- og/eller ordreverdirabatt til sluttkunden, ”pakkerabatt”, studentrabatt.
- Retten til å selge bøker: Alle firmaer kan selge bøker, men fagbokhandelen har enerett på skolebøker. Skolebøker skal fremdeles ha fast pris.

- For å bli godkjent som fagbokhandler må en ta på seg lager-/gjenkjøpsplikt, gradert etter bokomsetningen. For lagerholdet får bokhandelen en sortimentsrabatt av forlagene. Det blir også satt fram et forslag om en ”kvalitetsrabatt”.
- Bokhandlene har skaffeplikt, og forlagene har leveringsplikt.
- Bokklubbene kan, som et unntak fra hovedregelen, fra utgivingsdagen selge inntil 20 titler i året som hovedbok med 25 % rabatt.
- Fagbokhandler og filialer, og dessuten nettbokhandler, kan også gi inntil 25 % kunderabatt på de samme titlene som bokklubbene har som hovedbøker.
- Diverse karantenebestemmelser for tilleggsbøker (etc.). Fagbokhandel og nettbokhandel får ikke gi rabatt på tilleggsbøker.
- Sanksjoner mot brudd bør være slike som bransjen selv kan sette i verk: advarsel, utelukking fra samhandel eller leveringsnekt, suspensjon av retten til å selge skolebøker m.m.

9

OPPSUMMERING OG ANBEFALINGER

I det foregående er det gjort rede for innholdet i de rapportene som til sammen utgjør prosjektet *Strukturendringer i bokbransjen*. Det er grunn til å understreke at innholdet og de konkrete forslagene som er gjengitt, står for utreders egen regning. Dels tar rapportene for seg bransjeinterne problemstillinger, og dels utfordringer som kan sies å være allmenne for bokens og litteraturens situasjon i et bredere perspektiv.

I det følgende oppsummerer referansegruppen de temaer som har vært gjenstand for den påfølgende diskusjonen, og legger fram sine anbefalinger. Dette er i henhold til vedtaket om referansegruppens status som policyorgan.

Litteraturpolitiske tiltak

Et gjennomgående tema i rapporter og høringsuttalelser er bekymringen for boklesningens utvikling og framtid. I rapporten *Norsk bokbransje ved tusenårsskiftet* av Ringstad og Løyland er forfatterne opptatt av nedgangen i boklesningen. Bortsett fra i aldersgruppen 45–66 år er andelen boklesere gått kraftig ned i løpet av 1990-årene. Størst er nedgangen for den yngste aldersgruppen, der andelen er nesten halvert i perioden. Dessuten faller mannlige lesere i høyere grad enn hva tilfellet er for de kvinnelige leserne. Når vi samtidig vet at boksalget er relativt stabilt, forteller dette noe om nye måter å bruke litteratur på, men det er grunn til å frykte at lesekvaliteten rent allment er for nedadgående.

En klar indikasjon på at situasjonen er bekymringsfull, får man ved å se på nedgangen i utlån fra bibliotekene. Ringstad og Løyland peker på at dette neppe kan skyldes bibliotekene selv, og de viser til situasjonen i de norske folkebibliotekene

sammenliknet med biblioteksituasjonen i de andre nordiske landene. I utgangspunktet er denne sammenlikningen nedslående sett med norske øyne, konkluderer de, og spør hva våre naboer gjør bedre enn oss. Spesielt trekker de fram forskjellene mellom Norge og Finland og beskriver avstanden som ”nesten ubegripelig lang”.

Når Kulturrådet vedtok den 7.6.02 å gå inn for å gjenreise innkjøpsordningen for faglitteratur for barn og unge samt styrke innkjøpsordningen for oversatt skjønnlitteratur med vekt på bøker for den samme gruppen, er dette uttrykk for en vilje til å styrke bibliotekenes tilbud på dette området. Det samme gjelder vedtaket om å øke frekvensen av utsendelser av nye titler fra forlagene til bibliotekene. Forhåpentligvis vil dette bidra til å gjøre bibliotektilbudet mer attraktivt for leserne. Men disse tiltakene er selvfølgelig bare beskjedne bidrag til en substansiell forbedring, som særlig må gå ut på en generell styrking av folkebibliotekenes økonomi og formidlingskapasitet. Det samme gjelder for skolebibliotekene, som må inngå i en ambisiøs plan for opprustning av lesning og bokkultur. Utviklingen innenfor kommuneøkonomien gir i dette perspektivet grunn til bekymring, fordi en rekke bibliotekfilialer i dag legges ned, samtidig som den bibliotekfaglige kvaliteten ser ut til å svekkes.

Skal det oppnås resultater i arbeidet med å styrke bevisstheten omkring språk og litteratur blant barn og unge, og dermed lese- og skriveferdigheten i en ny medietid, er det riktignok viktig å sikre og utvide innkjøpsordningene, men det er et særlig behov for originalitet i tenkningen omkring økt tilgjengelighet, nye litterære møteplasser og nye innfallsvinkler i formidlingen, slik at litteraturens evne til å ryste og fascinere i enda høyere grad kan bli en del av unge leseres virkelighet. I denne sammenhengen er det viktig å være klar over at litteratur presentert i digitale former kan ha appell til nye grupper av skrivende og lesende.

Statlige innkjøps- og støtteordninger må kunne fange opp utviklingen innenfor digital publisering og likebehandle tekster uansett teknologiske formater og løsninger.

En allmenn tendens innenfor all samtidskunst er nedbrytning av grensene mellom genrene. Det er viktig at også innkjøpsordningene for litteratur er i stand til å fange opp grenseoverskridende uttrykk. Man kan ikke se bort fra at dagens ordninger kan virke konserverende i så måte. Desto viktigere er det derfor at den litterære genren som i dag framfor noen er laboratorium for språklig nyskaping og nye litterære former, essayistikken, får en så bred plass blant innkjøpsordningene at

dette blir reflektert. Det samme kan i noen grad sies om deler av den nye sakprosaen, som sammen med essayistikken kan utgjøre et rom for refleksjon og eksperiment. Språkkunst manifesterer seg også innenfor andre genrer og uttrykk enn de tradisjonelt skjønnlitterære. Dette mangfoldet av nye uttrykksformer bør stimuleres og kan virke rekrutterende på nye grupper av forfattere og lesere.

Kulturrådets vedtak den 7.6.02 der det henstilles til myndighetene om friske midler til etablering av en ny selektiv innkjøpsordning for essayistikk og verdifull sakprosa med innkjøp av inntil 50 nye titler i året, setter ord på en samlet bokbransjes sterke ønske om å styrke denne delen av litteraturen.

På det samme møtet i Kulturrådet ble det som nevnt også gjort vedtak om å utvide den eksisterende innkjøpsordningen for oversatt skjønnlitteratur, og det ble understreket at man skulle være spesielt åpen for innkjøp av gode bøker for barn og unge. Som det allerede er gjort rede for, bør man gå inn for en bred satsning for disse aldersgruppene. Men slik verden utvikler seg, og ikke minst vårt eget lands forhold til en omverden i forvandling, er det av stor betydning at forlagene rent allment fortsetter å være i stand til å formidle verdifulle litterære impulser utenfra.

Innkjøpsordningene for oversatt litteratur fanger opp ca. 25 % av titlene utgitt på Forleggerforeningens medlemsforlag. I tillegg er antallet innkjøpte eksemplarer bare halvparten av det som kjøpes inn av den norske skjønnlitteraturen, og en tredjedel av det som kjøpes inn av barne- og ungdomslitteraturen. Til tross for nominelle budsjettøkninger har realverdien av bevilgningene til oversatt litteratur sunket gjennom hele 1990-tallet.

Ikke minst på bakgrunn av at Norge i stigende grad er preget av å være et flerkulturelt samfunn, anbefales det bevilget friske midler for å kunne øke innkjøpet av oversatte bøker til folkebibliotekene. Det er viktig at bibliotekene på denne måten utvider tilbud som kan ha en inkluderende virkning og bringe nye brukergrupper innenfor dørene. Den litteraturen det her er tale om, har en tendens til å bli marginalisert på bokmarkedet i konkurranse med internasjonale bestsellere og andre produkter fra den internasjonale kulturindustrien.

Dessuten bør Kulturrådets støtte til prøveoversettelser av manus skrevet av forfattere med minoritetsbakgrunn videreføres for å stimulere så vel produksjon som originalutgivelse av denne litteraturen på forlag i Norge.

Bransjepolitiske tiltak

Når flere av utredningene går så vidt grundig inn på bransjeinterne forhold, skyldes det som tidligere nevnt et strukturelt og økonomisk partnerskap mellom det offentlige og bokbransjen gjennom mer enn tretti år. Dette har manifestert seg gjennom et felles "eierskap" til kultur- og litteraturpolitikken. Både momsfratak på bøker og en rekke ulike særordninger for bokbransjen er en direkte følge av dette fellesskapet.

Nye trekk ved utviklingen i bransjen gir allment grunn til uro, og utredningsprosjektet har hatt for øye å produsere ny kunnskap om disse forholdene. Flere av utredningene peker på en kvalitativt ny situasjon for hele det litterære systemet og kommer med forslag til ulike løsninger. Stilt overfor til dels sprikende og innbyrdes uforenlige strategier og enkelttiltak har referansegruppen som mandat å velge og velge bort anbefalinger i enkeltrapportene.

Til tross for at det kan herske uenighet både i bransjen og blant utrederne, vil referansegruppen anbefale noen kulturpolitisk begrunnede konklusjoner, men vil i noen grad henviser til den enkelte rapportes argumentasjon.

En helt overordnet problemstilling i den komplekse diskusjonen som har vært ført blant annet i mediene, er spørsmålet om det norske bokmarkedet er tjent med faste eller frie priser på bøker. Referansegruppen mener at faste priser er det virkemiddelet som best ivaretar litteraturpolitiske helhetshensyn, og kan ikke se at nye konkurransevilkår innad i bokbransjen rokker ved denne egalitetsfremmende og kulturpolitisk motiverte ordningen.

Til spørsmålet om hvordan den faste bokprisen skal håndheves, har referansegruppen vurdert forholdet mellom en fortsatt frivillig avtaleform og muligheten for implementering av et lovalternativ. Referansegruppen har her konkludert med at en frivillig inngått avtale er best egnet til å videreføre den konsensus som bransjen trenger for å opprettholde stabilitet og forutsigbarhet. Stabilitet er et grunnvilkår for at forfatterne skal kunne skape verdifull litteratur, og at forlagene skal kunne utgi gode bøker. Forutsigbarheten er nødvendig for etableringen av økonomisk trygghet, som ikke minst forfatterne er tjent med.

Flere ulike prinsipper for et lovalternativ er vurdert av referansegruppen. Dersom en frivillig avtale om fastpris ikke lar seg opprettholde, vil en lov være et mulig alternativ. Utredningene viser hvor vanskelig et lovalternativ er, særlig fordi vi her

i landet har sett utviklingen av særordninger for bokklubbene og bokhandlerne. Det er heller ikke lett å forestille seg at et slikt lovalternativ vil kunne påregne en nødvendig politisk tilslutning. Med sikte på å ha en beredskap for situasjonen etter 2004 vil referansegruppen anbefale at det forberedende arbeidet med en litteraturlov videreføres.

Referansegruppen ser ikke bort fra at situasjonen i bokbransjen allerede har nådd et stadium der faste bokpriser ikke lenger framstår som et realistisk, frivillig alternativ. Skulle situasjonen (før eller) etter 2004 være slik at friprisalternativet blir en realitet, vil man måtte reformulere store deler av den offentlige litteraturpolitikken, både hva omfang og virkemidler angår. Det vil i så fall måtte etableres nye støtteordninger tillempet etter mønster fra Sverige, og nye kulturpolitiske grep som ivaretar spesifikt norske behov vil kunne utvikles over tid. Man må imidlertid kunne gjøre regning med at et vesentlig antall bokhandlere vil nedlegge virksomheten, med de konsekvenser dette får for distribusjon av bøker og formidling av litteratur. Dette vil kunne innebære et redusert mangfold, som først oppleves som et redusert boktilbud. Grunnleggende dreier det seg om at de skapende miljøene samt floraen av forlag og bokhandler vil kunne skrumpe inn, med de kulturpolitiske konsekvenser dette får.

Et bokmarked med frie priser vil derimot kunne gjøre store deler av boktilbudet billigere. Dette gjelder i første rekke den populære aktualitetslitteraturen, som også vil kunne kjøpes på nye salgssteder. Samtidig vil skolebøkene kunne selges direkte fra forlagene med større muligheter for rabatter. Referansegruppen vil likevel peke på at store deler av kvalitetslitteraturen har lave opplag og neppe vil få den utbredelsen som et nett av fagbokhandlere kan tilby. En situasjon med frie priser vil trolig øke kommersialiseringen og gjøre det vanskelig å gi ut denne typen litteratur. Skulle bokhandlerne miste eneretten til å forhandle skolebøker, vil mange ikke være i stand til å opprettholde bredden i sitt boktilbud og en akseptabel faghandelsservice. Referansegruppen mener derfor at det er viktig å videreføre denne ordningen. Dette pålegger bokhandlerne et kulturpolitisk ansvar som også manifesterer seg i en nøytralitet- og skaffeplikt, og samtidig en videreføring av viktige abonnementsordninger for nye bøker.

Kulturrådets innkjøpsordninger er ikke utredet i forhold til et mulig bokmarked med frie priser, men ordningene er tilsynelatende uberørt av prisproblematikken som sådan, fordi ordningen med arkpriser er en selvstendig oppgjørsform. Den forfatterroyalty som staten refunderer forlagene som en del av dagens innkjøpsordning, måtte i en situasjon med frie priser beregnes ut fra et nytt nettopprisbegrep.

Det kan imidlertid drøftes om den mer allmenne kulturpolitiske begrunnelsen for ordningene lar seg opprettholde i et deregulert bokmarked.

En av utredningene reiser spørsmålet om momsfrirket og om dette er et hensiktsmessig litteraturpolitisk virkemiddel. I dag er bare den trykte papirboken fritatt for moms. E-bøker og andre elektroniske litteraturutgivelser er momspliktige. Referansegruppen har vurdert dette spørsmålet i sammenheng med spørsmålet om faste eller frie bokpriser. Med forbehold om at fastprisordningen lar seg opprettholde, vil gruppen fraråde at det innføres moms på bøker. I tillegg vil referansegruppen anbefale at det ikke gjøres forskjell på trykte bøker og elektroniske publiseringsformer.

Den samme utredningen reiser også spørsmålet om hvorvidt bokbransjen bør omfattes av medierloven på linje med aviser og kringkasting. Referansegruppen vil ikke anbefale at det tas stilling til dette spørsmålet nå, men avviser ikke at problemstillingen kan få fornyet aktualitet. For å komme problemstillingen i forkjøpet bør forholdet utredes nærmere.

Referansegruppen ser behovet for institusjonelle reformer i bransjeorganisasjonene. Disse bør ha som siktemål å skape en markedssituasjon med mer rettferdige konkurransevilkår, i første rekke for mindre og mellomstore forlag som ikke eier bokhandel eller bokklubb. Avtaleverket bør i høyere grad skille mellom næringsinteresser og kulturforpliktelser og inkludere parter og interesseorganisasjoner som i dag står på sidelinjen. Dette gjelder i første rekke forfatterne organisasjoner, men også representanter for skoler og biblioteker.

Forleggerforeningen bør påta seg ansvar for forhandlinger og kollektive avtaler med bokklubbene, for å sikre forlagene interesser og skape et mer jevnbyrdig forhold mellom partene.

Referansegruppen har drøftet forslaget om å opprette en ny frivillig litteraturavtale som avløser den bransjeavtalen som gjelder i dag. Dette vil imøtekomme behovet for en klarere deling mellom på den ene siden handelsvilkårene, på den andre siden de aspektene ved denne avtalen som er av kulturpolitisk karakter. I litteraturavtalen vil forfatterne organisasjoner få en ny bransjepolitisk rolle på linje med forleggerne og bokhandlerne organisasjoner. Allment vil dette styrke organisasjonene med tanke på økt innflytelse over forvaltningen av litteraturpolitikken.

LITTERATUR

Utredninger gjennomført for Norsk kulturråds utredningsprosjekt ”Strukturendringer i bokbransjen”

Norsk kulturråds skriftserie

Referansegruppen for ”Strukturendringer i bokbransjen”: ”Strukturendringer i bokbransjen.” Sluttrapport. Arbeidsnotat nr. 53, 2003

Terje Fredriksen: ”Den usynlige hånd” eller ”lovens lange arm.” Et bakgrunnsnotat om Bransjeavtalen, litteraturlov og bokpriser. Arbeidsnotat nr. 52, 2003

Anton Fjellstad: *Får man lov?* Bokpris på norsk. Arbeidsnotat nr. 51, 2003

Halfdan W. Freihow: *Den edle hensikt – helliger den midlene?* En utredning om statens innkjøpsordninger for litteratur. Rapport nr. 26, 2001

Geir Vestheim: *Ni liv.* Om legitimitet og overlevingsevne i innkjøpsordningane for norsk skjønnlitteratur. Rapport nr. 25, 2001

Anton Fjeldstad: *Å sette pris på bøker.* Om prissystema i ein del vesteuropeiske land. Rapport nr. 24, 2001

Eksterne skriftserier:

Vidar Ringstad og Knut Løyland: *Norsk bokbransje ved tusenårsskiftet.* Telemarksforskning-Bø, rapport nr 197, Bø 2002.

Knut Lekvam: *Ebokteknologi*. Rapport fra Høgskolen i Stavanger, Stavanger 2002.
(<http://www1.his.no/ebok/ebokinor/rapport1.htm>)

Dag Asbjørnsen: *Ebøker, rettigheter og marked*. Rapport fra Høgskolen i Stavanger,
Stavanger 2002. (<http://www1.his.no/ebok/ebokinor/rapport2.htm>)

Terje Hillesund: *Digital lesning*. Rapport fra Høgskolen i Stavanger, Stavanger
2002. (<http://www1.his.no/ebok/ebokinor/rapport3.htm>)

UTREDNINGER FRA NORSK KULTURRÅD

Norsk kulturråd utgir utredninger i to skriftserier:

Rapporter: Her utgis hovedsaklig sluttrapporter fra utrednings- eller evalueringsprosjekter av et visst omfang, og som har potensielt bred interesse for norsk kulturliv.

Notater: Her utgis arbeider av mindre omfang eller av mer foreløpig karakter.

Noen utgivelser er ikke lenger å få tak i.

Rapportserien

- Rapport nr. 31: Jørgen Langdalen: *Musikkliv og musikkpolitikk - en utredning om musikk ensemblene i Norge*, 2002
- Rapport nr. 30: Jostein Gripsrud: *Populærmusikken i kulturpolitikken*, 2002
- Rapport nr. 29: Bergljot Baklien og Unni Krogh: *Evaluering av Mosaikk – et program under Norsk kulturråd*, 2002
- Rapport nr. 28: Anne-Britt Gran: *Mosaikk – når forskjellen forener*. En evaluering av programmet for kunst og det flerkulturelle samfunn, 2002
- Rapport nr. 27: Georg Arnestad: *”Men vi skal koma i hug at tradisjonen alltid vert oppløyst og omskapt...”* Om folkemusikk og folkedans i det seinmoderne Noreg, 2001
- Rapport nr. 26: Halfdan W. Friehow: *Den edle hensikt – heller den midlene?* En utredning om statens innkjøpsordninger for litteratur, 2001
- Rapport nr. 25: Geir Vestheim: *Ni liv*. Om legitimitet og overlevingsevne i innkjøpsordningane for norsk skjønnlitteratur, 2001
- Rapport nr. 24: Anton Fjeldstad: *Å sette pris på bøker*. Om prissystema i ein del vesteuropeiske land, 2001,

- Rapport nr. 23: Nils Asle Bergsgard og Sigrid Røyseng:—*Ny støtteordning – gamle skillelinjer*. Evaluering av ordningen med tilskudd til fri scenekunst, 2001, 139 sider.
- Rapport nr. 22: Christian Lund, Per Mangset og Ane Aamodt (red.) *Kunst, kvalitet og politikk*. Rapport fra Norsk kulturråds årskonferanse 2000, 2001, 158 sider
- Rapport nr. 21: Cecilie Wright Lund: *Kritikkens rom – rom for kritikk?* Kulturstoffets rolle i dagspressen, 2000, 139 sider.
- Rapport nr. 20: Pernille Haugen: *Litterær mediedebatt 1998*, 2000, 187 sider.
- Rapport nr. 19: Jorid Vaagland, Halvor Fauske, Hilde Lidén, Roel Puijk og Hanne Riese: *Kulturpolitikken og de unge*, 2000, 344 sider
- Rapport nr. 18: Ellen K. Aslaksen og Christian Lund: *Grenseløs utkant?* Norsk kulturliv mellom sentrum og periferi, 2000, 129 sider.
- Rapport nr. 17: Sigrid Røyseng: *Operadebatten*. Kampen om kulturpolitisk legitimitet, 2000, 147 sider
- Rapport nr. 16: Ellen K. Aslaksen: *Teater ut til bygd og by?* Scenekunstformidling på 90-tallet - to forsøksprosjekt og to tenkemåter, 2000, 106 sider.
- Rapport nr. 15: Tom Eldegard: *Kunstnere og trygd*. Om konsekvenser av kunstnerens arbeids- og lønnsvilkår for de pensjons- og trygdeytelser de oppnår, 1999, 84 sider.
- Rapport nr. 14: Jørgen Langdalen, Christian Lund og Per Mangset (red.): *Institusjon eller prosjekt - organisering av kunstnerisk virksomhet*. Rapport fra kulturrådets årskonferanse 1998, 1999, 128 sider.
- Rapport nr. 13: Anne-Britt Gran: *uLike barn leker best*. En evaluering av prosjektet “Teater for alle”, 1999, 111 sider.
- Rapport nr. 12: Svein Bjørkås: *Det muliges kunst. Arbeidsvilkår blant utøvende frilanskunstnere*, 1998, 148 sider.
- Rapport nr. 11: Per Mangset: *Kunstnerne i sentrum*. Om sentraliseringsprosesser og desentraliseringspolitikk innen kunstfeltet, 1998, 280 sider.
- Rapport nr. 10: Knut Løyland: *Produksjon av nynorsk litteratur*. En vurdering av noen statlige virkemidler, 1997, 75 sider.
- Rapport nr. 9: Per Mangset: *Kulturskiller i kultursamarbeid*. Om norsk kultursamarbeid med utlandet, 1997, 362 sider.

- Rapport nr. 8: Ellen Aslaksen: *Ung og lovende. 90-tallets unge kunstnere - erfaringer og arbeidsvilkår*, 1997, 167 sider.
- Rapport nr. 7: Odd Skaarberg: *Evaluering av prosjektet «Aktiv musikk for alle»*, 1996, 109 sider.
- Rapport nr. 6: Georg Arnestad & Per Mangset (red.): *Kulturfeltet i storbyene*. Rapport fra en konferanse i Trondheim 19.-20. juni 1995, 1996, 111 sider.
- Rapport nr. 5: Einar Harboe, Advokatfirmaet Bugge, Arentz-Hansen & Rasmussen: *Kunstneres skatte- og trygdeforhold*, 1996, 90 sider.
- Rapport nr. 4: *Improvisasjon sett i system - om etablering av Norsk jazzforum*. Utgreiing frå ei arbeidsgruppe oppnemnd av Norsk kulturråd, 1995, 62 sider.
- Rapport nr. 3: Lidvin M. Osland og Per Mangset: *Norwegian Cultural Policy. Characteristics and Trends*, 1995, 21 sider.
- Rapport nr. 2: Gunnar Danbolt og Åse Enerstvedt: *Når voksenkultur og barns kultur møte*. En evaluerings rapport om de kulturformidlingsprosjekter for barn som Barnas Hus, Bergen, har satt i gang, 1995, 134 sider.
- Rapport nr. 1: Mie Berg Simonsen: *Evaluering av Landsdelsmusikerordningen i Nord-Norge*, 1995, 90 sider.

Notatserien

- Arbeidsnotat nr. 52: Terje Fredriksen: *«Den usynlige hånd» eller «Lovens lange arm» – Et bakgrunnsnotat om Bransjeavtalen, litteraturlov og bokpriser*, 2003.
- Arbeidsnotat nr. 51: Anton Fjeldstad: *Får man lov? Bokpris på norsk*, 2003.
- Arbeidsnotat nr. 50: Ellen K. Aslaksen: *Fornyet og forbedret? – En evaluering av Norsk kulturråds innkjøpsordning for samtidskunst*, 2003.
- Arbeidsnotat nr. 49: Jorun Spord Borgen: *Asprantordningen – ny stipendordning for nye kunstnerroller?*, 2002.
- Arbeidsnotat nr. 48: Ane Aamodt: *Inn i teksten? En evaluering av et litteraturformidlingsprosjekt i Agder*, 2002.
- Arbeidsnotat nr. 47: Geir Møller: *Evaluering av Fond for lyd og bilde (Kassettavgiftsfondet)*, 2002.
- Arbeidsnotat nr. 46: Odd Are Berkaak: *Fri for fremmede*. En evaluering av signalprosjektet Open Scene, 2002.

- Arbeidsnotat nr. 45: Rikke Gürgens: *Tegn i tiden – minoritetskultur eller ren kunst?* Evaluering av Det norske Tegnspråketeater, 2001.
- Arbeidsnotat nr. 44: Shanti Brachamachari (ed.): *New Stages*. Conference at Norsk kulturråd, February 2001.
- Arbeidsnotat nr. 43: Jorunn Spord Borgen: *Møter med publikum*. Formidling av nyskapende scenekunst til barn og unge med prosjektet LilleBox som eksempel, 2001
- Arbeidsnotat nr. 42: Odd Are Berkaak: *Seriøs og beskyttet*. En evaluering av Norsk musikkinformasjon, 2001, 85 sider
- Arbeidsnotat nr. 41: Anne-Britt Gran: *Produksjon og formidling av opera og ballett i Norge*. Rapport fra konferanse i Haugesund mars 2000, 2000, 96 sider.
- Arbeidsnotat nr. 40: Jöran Lindvall: *Utredning om norsk arkitekturmuseums utveckling*, 2000, 116 sider.
- Arbeidsnotat nr. 39: Eivind Smith: *Inhabil eller inkompetent?* Om kravene til habilitet i Norsk kulturråd. 2000, 40 sider.
- Arbeidsnotat nr. 38: Lars Marius Ulfrstad: *Evaluering av Kritikerakademiet*. 2000, 61 sider.
- Arbeidsnotat nr.37: Odd Are Berkaak: *Evaluering av Norsk Kassettagiftsfonds internasjonale lanseringsstipend for musikere/artister 1998 - 1998*, 2000, 84 sider
- Arbeidsnotat nr.36: Ellen Os: *Klangfugl - kulturformidling med de minste*. Rapport fra et forprosjekt i regi av Norsk kulturråd, 2000.
- Arbeidsnotat nr.35: Kristin Ellefsen, Christian Lund, Ane Aamodt (red.): *Rom for kunst*. Rapport fra dagsseminar i regi Norsk kulturråd, 2000.
- Arbeidsnotat nr.34: Svein Bjørkås: *Danse med ulver*. En analyse av virksomheten ved Nye Carte Blanche Danseteater AS 1996-1999. 1999, 29 sider.
- Arbeidsnotat nr.33: Jørgen Langdalen og Per Mangset (red.): *Kultursektor i endring*. Rapport fra et forskningsseminar om kommunal kultursektor, 1999, 66 sider.
- Arbeidsnotat nr.32: Halvor Fauske og Roel Pujik: *Ungdommens kulturmønstring og andre kulturtiltak for barn og unge – et kommuneperspektiv*, 1999, 95 sider.
- Arbeidsnotat nr.31: Anne Wiland: *Skjønnheten og utstyret. Produsjonsnettverk for elektronisk basert billedkunst*. Innstilling fra arbeidsgruppe oppnevnt av Norsk kulturråd 1997, 1999, 54 sider.

- Arbeidsnotat nr.30: Anton Fjeldstad: *Norsk kulturråds innkjøpsordning for ny norsk faglitteratur for barn og ungdom 1996–1998 – ei evaluering*, 1999, 45 sider.
- Arbeidsnotat nr.29: Dag Grønnestad: *Distribusjon og markedsføring av norske fonogrammer i de smale genrene*, 1999, 79 sider.
- Arbeidsnotat nr.28: Anton Fjeldstad: *På ramnevengar til utlandet? MUNIN og faglitteraturen 1996-1998*, 1998, 36 sider
- Arbeidsnotat nr.27: Halvard Vike og Erik Henningsen: *Evaluering av "Nasjonalt nettverk for dokumentasjon av barns kultur*, 1998, 31 sider.
- Arbeidsnotat nr.26: Jorid Vaagland: *Norsk kulturråds innkjøpsordning for samtidskunst og kunsthåndverk*, 1998, 68 sider.
- Arbeidsnotat nr.25: Nils Asle Bergsgard, Erik Henningsen og Joar Sannes: *En evaluering av prøveprosjektet "Alternativ musikkundervisning" ved Dissimilis Kultur- og Kompetansesenter*, 1998, 60 sider.
- Arbeidsnotat nr.24: Hilde Rudlang: *Barn og unges boklesing - en kunnskapsoversikt*, 1998, 44 sider.
- Arbeidsnotat nr.23: Einar Øklund: *Lynnesvågar - ein tøddel kystkultur*, 1998, 14 sider.
- Arbeidsnotat nr.22: Sigurd Allern, Nils Asle Bergsgard og Brynjulv Eika: *Evaluering av tidsskriftet Kulturnytt*, 1997, 48 sider.
- Arbeidsnotat nr.21: Arnfinn Åslund: *Bjørnstjerne Bjørnson og norsk kulturpolitikk*, 1997, 15 sider.
- Arbeidsnotat nr.20: Øivind Danielsen: *Kommunale og fylkeskommunale utgifter til kulturformål 1991-95*, 1997, 48 sider.
- Arbeidsnotat nr.19: Ellen Aslaksen: *Flerkulturelle tiltak i kultursektoren*, 1997, 46 sider.
- Arbeidsnotat nr.18: Mie Berg Simonsen: *Musikkdilla*. Evaluering av et samarbeidsprosjekt mellom Norsk kulturråd, NRK og Rikskonserterne, 1997, 36 sider.
- Arbeidsnotat nr.17: Aslaksen, Bjørkås, Mangset, Rønning: *Om St meld nr 47 (1996-97) "Kunstnarane"*, 1997, 30 sider.
- Arbeidsnotat nr.16: Erling E. Guldbrandsen: *Evaluering av Oslo Sinfonietta*, 1997, 89 sider.
- Arbeidsnotat nr.15: Georg Arnestad og Ove Osland: *Fritidskulturlivet i Norge - ein forstudie*, 1997, 63 sider.

- Arbeidsnotat nr.14: Nils Asle Bergsgard: *Kunstskoleforsøket for barn og unge, 1994-96*. En oppsummering av erfaringer, 1997, 30 sider.
- Arbeidsnotat nr.13: Ellen K. Aslaksen: *Evaluering av Kulturdepartementets utstillingstipend for billedkunstnere, kunsthåndverkere og frie fotografer, og Norsk kulturråds debutant- og utstyrstøtte*, 1997, 43 sider.
- Arbeidsnotat nr.12: Jon Bing: *Rettslige aspekter ved elektronisk formidling av materiale fra arkiv, museum, bibliotek, universitet og visse andre institusjoner*, 1996, 24 sider.
- Arbeidsnotat nr.11: Georg Arnestad og Lidvin M. Osland: *Norsk kulturråd og det frivillige kulturlivet*, 1996, 10 sider.
- Arbeidsnotat nr.10: Ellen Aslaksen, Svein Bjørkås og Per Mangset: *Kunstnerkår og kunstner politikk*. Tre prosjektbeskrivelser, 1996, 43 sider.
- Arbeidsnotat nr. 9: Viggo Vestel: *Evaluering av «Oslo Groove Company»*, 1996, 38 sider. Arbeidsnotat nr. 8: Jon Bing: *Gjenbruk av Norsk rikskringkastings arkivmateriale*, 1996, 11 sider.
- Arbeidsnotat nr. 7: Arvid O. Vollnes: *Fonogramproduksjon og -distribusjon i Norge*, 1996, 54 sider.
- Arbeidsnotat nr. 6: Geir O. Rønning: *Evaluering av opplæringsprogrammet KULTUR OG REISELIV*, 1995, 37 sider.
- Arbeidsnotat nr. 5: Knut-Arne Futsæther: *Kartlegging av programinnholdet i P4*, 1995, 21 sider.
- Arbeidsnotat nr. 4: Knut-Arne Futsæther: *Kartlegging av programinnholdet i nærradioer*, 1995, 78 sider.
- Arbeidsnotat nr. 3: Geir H. Moshuus: *Kulturentreprenører i det flerkulturelle Norge*. En evaluering av Internasjonalt Kultursenter og Museum, 1995, 47 sider.
- Arbeidsnotat nr. 2: Geir R. Johansen: *Evaluering av BIT 20 Ensemble*, 1995, 34 sider.
- Arbeidsnotat nr. 1: Geir O.Rønning (red.): *Evaluering av prosjekter i Norsk kulturråd*, 1995, 27 sider.